

ЗМІСТ

Передмова (Г. Є. Улунова)	5
--	---

Розділ 1. ФЕНОМЕН ПСИХОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

1.1. Психологічна культура як інваріант загальної та професійної культури (Г. Є. Улунова).....	8
1.2. Психологічна культура особистості: історичний аспект (С. В. Пухно).....	36
1.3. Духовне буття особистості та її психологічна культура (М. В. Савчин).....	54
1.4. Психологічна культура у феноменології саморозвитку особистості (С. Б. Кузікова)	72

Розділ 2. ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА ОСОБИСТОСТІ: ЧИННИКИ, ІНВАРІАНТИ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

2.1. Аксіопсихологічна культура дослідження особистості: узагальнення експериментальних артефактів (З. С. Карпенко).....	90
2.2. Соціально-психологічні очікування як детермінанта психологічної культури особистості (І. С. Попович).....	104
2.3. Моральні переконання як чинник психологічної культури особистості (М. Й. Боришевський).....	120
2.4. Довіра до себе як складова психологічної культури особистості (Н. О. Єрмакова).....	134
2.5. Психологічна просвіта – шлях до психологічної культури особистості (Т. Б. Тарасова).....	155
2.6. Підвищення культури екзистенціальних виборів людини засобами психодіагностики (В. Ф. Моргун).....	175
2.7. Формування психологічної культури підлітка у процесі навчання географії (О. І. Бедлінський).....	200

Розділ 3. ПРОФЕСІЙНА ПСИХОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА ФАХІВЦЯ: ВИДИ, ІНВАРІАНТИ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

3.1. Структурно-функціональний аналіз сугестивно-психологічної культури вчителя (С. О. Ніколаєнко)	221
3.2. Психологічна культура майбутнього вчителя як чинник прийняття ефективних педагогічних рішень (С. В. Гальцова).....	238
3.3. Психологічна культура педагога і культурно-освітній простір університету: психодинамічний підхід у дослідженні (О. Є. Смолінська)	256

триразовим потисканням і вигуком слова: «Дякуємо!»

Наш досвід дозволяє зазначити, що поєднання різних форм роботи (групові заняття, індивідуальні консультації) є оптимальним шляхом психокорекційного процесу узгодження складових довіри. Результати нашого формувального експерименту дозволили зафіксувати кількісні та якісні зміни в становленні показників та рівнів довіри до себе в експериментальній групі на відміну від контрольної, що дозволяє визначити реалізацію створеної системи психокорекційної роботи становлення довіри до себе особистості у юнацькому віці шляхом оптимізації визначених нами умов як одного з можливих ефективних шляхів досягнення продуктивного подолання вікової кризи та особистісного зростання студентів юнацького віку.

2.5. Психологічна просвіта – шлях до психологічної культури особистості

Роль психології в сучасному суспільстві, його освітньому просторі.

На сучасному етапі розвитку людства внаслідок процесів глобалізації формується єдина цивілізація на всій планеті. У соціальній сфері глобалізація полягає в створенні суспільства, заснованого на повазі прав і фундаментальних свобод людини, на принципі соціальної справедливості.

Як і будь-яке складне явище, глобалізація має як позитивні, так і негативні аспекти. З одного боку глобалізація пов'язана з очевидними *успіхами*: інтеграція світового господарства сприяє інтенсифікації і зростанню виробництва, освоєнню технічних досягнень країнами, що розвиваються, поліпшенню економічного стану таких країн тощо. Політична інтеграція допомагає запобігати військовим конфліктам, забезпечувати відносну стабільність у світі, здійснювати різноманітні заходи в інтересах міжнародної безпеки. Глобалізація в соціальній сфері стимулює величезні зрушення у свідомості людей, поширення демократичних принципів прав і свобод. Перелік досягнень глобалізації охоплює всі рівні інтересів: від інтересів особистості до інтересів світового співтовариства.

Однак не можна не сказати й про негативні наслідки глобалізації. Вони виявляються у так званих глобальних проблемах людства. Під *глобальними проблемами* розуміють загальні, такі утруднення та протиріччя у взаєминах природи і людини, суспільства, держави, світового співтовариства які мають за охопленням, силою й інтенсивністю планетарний масштаб. Нині глобальні проблеми становлять предмет загальної уваги міжнародних організацій, держав, суспільних об'єднань, учених, пересічних громадян. У наш час до глобальних відносять велику кількість проблем різної природи, які досить умовно можна підрозділити на проблеми природного характеру,

екологічні, соціально-біологічні, соціально-політичні та економічні. Серед глобальних проблем особливо слід виділити ті, що мають глибинну особистісну, психологічну природу. Це проблеми:

- соціального характеру – демографічні проблеми з їх численними складовими, проблеми міжетнічного протистояння, релігійної нетерпимості, просвіти, охорони здоров'я, організованої злочинності;
- духовно-моральної сфери – проблеми падіння загального рівня культури населення, поширення культу насильства й порнографії, незатребуваності високих зразків мистецтва, відсутність гармонії у відносинах між поколіннями й багато інших.

Такі проблеми глобалізації значною мірою впливають на процеси як соціалізації, так й індивідуалізації особистості, ускладнюючи та деформуючи їх.

Соціалізація – процес та наслідок засвоєння індивідом зразків поведінки, психологічних установок, соціальних норм і цінностей, знань, навичок, що дозволяють йому успішно функціонувати в суспільстві. Соціалізація людини починається з народження і триває протягом усього життя. У її процесі вона засвоює накопичений людством соціальний досвід у різних сферах життєдіяльності, який дозволяє виконувати певні, життєво важливі соціальні ролі. У ході соціалізації відбувається входження індивіда в соціальне й культурне середовище, засвоєння ним цінностей суспільства, що дозволяє успішно функціонувати в якості члена суспільства. Соціалізація виступає як процес, умова, прояв і результат соціального формування особистості. *Індивідуалізація* розглядається як процес і результат самопізнання, самовизначення та самореалізації особистості, визначення людиною свого місця і ролі в соціумі. Незважаючи на уявну альтернативність, соціалізація й індивідуалізація органічно взаємозалежні, тому що адекватна соціалізація особистості значною мірою залежить від повноти й успішності «відкриття себе» людиною, усвідомлення своєї індивідуальності. Особливого значення та водночас суттєвого ускладнення процеси соціалізації та індивідуалізації набувають у підлітковому віці, коли людина переходить від дитинства до дорослого життя [62]; [277]; [412]; [432]; [442] та інші.

У цьому зв'язку О. І. Юр'єв [559] виокремлює таке актуальне поняття як *психологічний тиск* глобалізованого соціального середовища на людину. Наслідками такого тиску автор вважає значні зміни психіки людини, на всіх її рівнях: потреб, мотивів, станів, самоідентифікації, методів взаємодії між людьми, системи значущих цінностей, життєвого сенсу, цільовстановлення і зрештою загальної цінності людської особистості. Б. В. Марков у контексті глобалізації розглядає таку важливу складову сучасного життя, як спілкування в Інтернет-просторі, і показує, що, крім економічних наслідків взаємодії в мережі, існує й серйозна небезпека маніпуляції людьми (нові політичні технології,

реклама медичних препаратів та послуг, різного роду довідники, які містять інформацію про приватне життя і т. п.) [309].

Подолання негативних наслідків глобалізації як в аспекті соціалізації, так і в аспекті індивідуалізації значною мірою пов'язане з озброєнням людей досить глибокими, різноплановими і, головне, дієвими знаннями про себе, тобто психологічними знаннями. Тому не дивно що в наш час спостерігається суттєве піднесення ролі психології як науки та її розвитку як сфери практичної діяльності [2]; [86]; [257]; [372]; [393]; [400]; [509] та інші. Основною метою психології є вивчення законів психічної діяльності, напрямів та закономірностей розвитку особистості [289]; [385]; [399]; [419]; [459]; [552] та інші. Протягом останніх десятиліть значно розширився фронт психологічних досліджень, з'явилися нові наукові напрями та дисципліни. Змінився понятійний апарат психологічної науки, безупинно з'являються нові гіпотези і концепції, психологія збагачується новими емпіричними даними.

Сфера явищ, досліджуваних психологією, величезна. Вона охоплює процеси, стани і властивості людини, що мають різний ступінь складності – від елементарного відображення окремих ознак об'єкта, що впливає на органи чуття, до боротьби внутрішніх тенденцій особистості. Одні з цих явищ уже досить добре вивчені, а опис інших обмежується лише простою фіксацією спостережень.

Як відомо, минулі десятиліття психологія була переважно теоретичною дисципліною. У наш час її роль у суспільному житті суттєво змінилася. Завдання, вирішення яких вимагає психологічної компетентності, виникають у тій або іншій формі в усіх сферах життя суспільства, визначаючись зростаючою роллю, так званого людського фактора. Найчастіше під «людським фактором» розуміється широке коло соціально-психологічних, психологічних і психофізіологічних властивостей, якими володіють люди і які так чи інакше виявляються в їхній конкретній діяльності.

Психологи, що працюють в різних галузях [33]; [183]; [233]; [261]; [294]; [341]; [361]; [362]; [412]; [442] та інші одностайно стверджують, що психологія суттєво впливає на особистість людини. Узагальнюючи їх позиції і маючи на увазі, що термін «психологія» в даному випадку використовується в умовно-узагальненому розумінні (і як галузь науки, і як напрямок практичної діяльності, і як відповідний елемент різноманітних компетенцій людини), можна констатувати, що психологія, насамперед, *сприяє розвитку особистості*, а саме:

- забезпечує формування спрямованості особистості як системи провідних мотивів і потреб, орієнтованих на розвиток індивідуальності особистості;
- допомагає опанувати знаннями і методами спілкування та взаємодії між людьми, що сприяє більш глибокому розумінню інших людей і себе;
- дозволяє формувати не тільки людину, яка пізнає, але й людину, яка

переживає, здатну до глибоких моральних переживань, яка вміє володіти своїми емоціями, любити і співпереживати;

- дає можливість людині зрозуміти саму себе, свої психологічні проблеми, навчитися знаходити раціональний вихід з життєвих ситуацій без значного нервового напруження;
- сприяє розвитку найважливішої чесноти людини – здатності до саморозвитку і саморегуляції, заснованої на розвинутій рефлексії та потребі в самопізнанні. Від того, наскільки людина знає і розуміє сильні та слабкі сторони своєї особистості, свій особистісний потенціал, залежить можливість розкриття її творчих можливостей.

Психологія *сприяє розвитку* людини і як *суб'єкта навчання*, вона:

- допомагає усвідомлювати процес пізнання, особливості перебігу своїх пізнавальних процесів, а також зрозуміти пізнавальну діяльність інших людей;
- дозволяє формувати навички й уміння цілеспрямованої пізнавальної діяльності на основі рефлексивного процесу, а не на основі простого тренування, що сприяє розвитку інтелектуальних і творчих здібностей людини;
- забезпечує розуміння особливостей навчальної діяльності, її компонентів і способів засвоєння навчального матеріалу;

Психологія *сприяє розвитку* людини як *суб'єкта професійної діяльності і праці*, а саме:

- дозволяє зрозуміти структуру будь-якої діяльності, значимість її компонентів, що забезпечує вдосконалення власної професійної діяльності й успішне керування діяльністю інших людей;
- сприяє розвитку професійних інтересів і схильностей, унаслідок вивчення та заглиблення у сутність обраної професії;
- дає можливість формувати вміння пов'язувати теорію і практику, забезпечуючи єдність знання і дії.

Особливого значення в наш час психологія набуває у *сфері освіти*, тому що саме через освіту «будується майбутнє» суспільства [2]; [183]; [309]; [372]; [397]; [442]; [522] та інші.

У модернізації освіти, що відбувається сьогодні, передбачається перехід до особистісної парадигми, яка ставить перед загальноосвітньою школою завдання розвивати та вдосконалювати досвід самостійної діяльності й особистої відповідальності учнів на основі формування нової системи універсальних знань, умінь і навичок.

У розв'язанні цієї проблеми очевидне практичне значення психології. У тому разі, якщо педагогіка не спирається на знання про природу психічних явищ, вона перетворюється на простий набір педагогічних порад і рецептів і перестає бути справжньою наукою, здатною допомогти вчителю. У розвитку всіх областей педагогіки (загальної теорії, дидактики, конкретних методик навчання, теорії виховання) виникають проблеми, що вимагають психологічного обґрунтування. Знання

закономірностей перебігу психічних процесів, динаміки формування знань, навичок і вмінь, природи здібностей і мотивів, психічного розвитку людини в цілому мають істотне значення для вирішення фундаментальних педагогічних проблем, таких, як визначення змісту освіти на різних щаблях навчання, розробка найбільш ефективних методів навчання та виховання, визначення найбільш продуктивних методів навчання в сучасному інформаційному суспільстві і т.д.

У наш час нагромадилася маса проблем, які викликають гострі дискусії з питань змісту сучасної освіти та адекватних йому методів організації навчання. Саме психологія повинна визначити сутність та межі резервів психічного розвитку людини та встановити можливості її цілеспрямованого навчання на різних вікових етапах.

Не менш гостро потреба в психології виявляється, коли педагогіка звертається до проблем виховання. Метою виховання є формування особистості, що відповідає вимогам суспільства, розвивається. Досягнення цієї мети потребує вивчення закономірностей формування особистості: її спрямованості, здібностей, потреб, світогляду і т.п. Особливого значення набуває знання індивідуальних особливостей формування особистості людини.

Наведене вище свідчить про те, що *психологія становить глибинну наукову основу педагогіки, і без психологічної складової освітній процес не буде відповідати сучасним вимогам.*

Зростання ролі психології в сучасному житті зумовлює два найважливіші зрушення, які є взаємопов'язаними та взаємообумовленими. По-перше, це озброєння людей необхідною сукупністю психологічних знань, умінь та навичок, які є важливим компонентом загальної культури особистості та запорукою адекватної адаптації й продуктивної діяльності людини в умовах глобалізаційних процесів. По-друге, психологія дедалі більше перетворюється на особливу професійну практичну сферу, що зумовило створення розгалуженої психологічної служби в органах народної освіти, промисловості, державному управлінні, органах внутрішніх справ, медицині, культурі, спорті і т.п. Така служба покликана надати реальну допомогу в розв'язанні найрізноманітніших індивідуально-особистісних і соціально-психологічних проблем, однією з яких є проблема формування психологічної культури людей шляхом їхньої психологічної просвіти.

Психологічна просвіта як умова формування психологічної культури особистості. Поняття «психологічна культура» є порівняно новим у психологічній науці, але таким, що активно входить до сучасної наукової літератури і привертає значну увагу дослідників та практичних психологів. Безперечно, по суті це поняття є психологічним, проте воно утворюється на перетинанні психології з різними науковими галузями: філософією, культурологією, соціологією, етикою. Близькими до поняття «психологічна культура» є поняття «психологічна грамотність»,

«психологічна компетентність», «психологічне здоров'я» [41]; [63]; [68]; [135]; [153]; [214]; [405]; [449]; [495]; [522] та інші. Чітке розрізнення цих понять на сьогодні відсутнє, але ми вважаємо, що саме поняття «психологічна культура» є більш змістовним, тому що воно безпосередньо пов'язане з такою важливою категорією, як культура.

Існує величезна кількість визначення поняття «культура», які можна узагальнити в такій дефініції, що культура – це певний спосіб організації людської діяльності, представлений системою матеріальних і духовних цінностей і соціокультурних норм, а також сам процес самореалізації й розкриття творчого потенціалу особистості та суспільства в різних сферах життя. Культура як соціально-історичне явище має потужний потенціал формування особистості людини, унаслідок реалізації якого виникає суб'єктивне відображення культурного надбання суспільства людиною, яке більшість дослідників пов'язує з поняттям «культура особистості». Узагалі, культуру особистості можна визначати як складну інтегративну характеристику особистості, яка є суб'єктивним відображенням культурних надбань суспільства. У сучасних дослідженнях досить широко та активно використовують поняття «культура особистості» у зв'язку з окремими елементами суспільної культури («естетична культура», «моральна культура», «гуманітарна культура») або в поєднанні з назвою конкретної сфери її проявів («інформаційна культура», «правова культура», «екологічна культура»). Психологічна культура є, з одного боку, одним із конкретних проявів культури особистості, а з іншого – запорукою високого рівня інших видів культури особистості. Можна впевнено стверджувати, що *психологічна культура особистості є однією з необхідних умов адаптації людини до суспільної творчої діяльності та продуктивного саморозвитку.*

Відсутність психологічної культури призводить до виникнення стресів, хворобливих станів, криз і навіть катастроф у життєдіяльності як окремих людей, так і суспільства в цілому. Особливого значення психологічна культура набуває в умовах посилення міжетнічної, міжнаціональної і міжнародної напруженості, зростанню ворожості, загрози тероризму тощо.

Джерело різноманітних людських проблем слід шукати в характері навчання і виховання підростаючого покоління. Багато гострих та болючих проблем життя сучасної молоді, таких, як інфантильність і соціальна дезадаптованість, соціальна безвідповідальність і агресивність, наркоманія й злочинність, значною мірою сягають своїм корінням у психологічну безграмотність батьків і родини. Значна кількість шкільних проблем обумовлена саме психологічною некомпетентністю певної частини педагогів, а також «традиційною» психологічною безграмотністю в організації навчально-виховного процесу і педагогічної взаємодії. Сучасні педагогічні підходи часто

виявляються неефективними як для розв'язання завдань навчання, так і для виховання. Сьогодні, на жаль, можна говорити про загальну психологічну безграмотність сучасної шкільної освіти. Ситуація погіршується тим, що в масовій школі не вчать, як розуміти себе та іншу людину, не вчать, як правильно спілкуватися, вести діалог, співпрацювати з іншими людьми, здійснювати з ними спільну діяльність [20]; [66]; [138]; [151]; [152]; [228]; [295]; [393]; [486]; [511] та інші. У шкільних програмах немає місця культурі сприйняття і культурі розумової діяльності, культурі переживань і почуттів, культурі праці і творчості. Не менш хворобливими є наслідки психологічної безграмотності і в інших сферах: охороні здоров'я, соціальному обслуговуванні, підприємстві, торгівлі.

Наведене дозволяє дійти висновку щодо нагальної необхідності спеціальних психологічних досліджень сутності та проявів психологічної культури особистості й пошуків ефективних педагогічних шляхів формування цих важливих складових людської особистості.

У вітчизняній психології беззаперечним є ствердження, що особистість – явище біосоціальне, об'єкт і суб'єкт соціально-історичних процесів [62]; [98]; [277]; [261]; [385]; [442]; [443] та інші. І в тій, і в іншій якості людина повинна вміти:

- створювати і підтримувати міжособистісні зв'язки;
- справляти змістовний і продуктивний вплив на інших людей;
- адекватно реагувати на вплив навколишнього соціуму;
- зберігати та розвивати неповторну індивідуальність своєї особистості;
- забезпечувати реалізацію продуктивної лінії саморозвитку.

Усе це вкотре доводить необхідність психологічної просвіти не тільки дітей, а й дорослих. Очевидно, що для успішної організації будь-якої форми навчально-виховної роботи необхідно глибоке дослідження її психологічної сутності й педагогічних умов здійснення. На сьогодні практично всі дослідники у сфері професійної діяльності практичних психологів підкреслюють значущість такого її напрямку, як психологічна просвіта [66]; [68]; [151]; [153]; [215]; [361]; [372]; [386]; [397]; [522]; [552] та інші, проте достатнього теоретичного обґрунтування та конкретних методичних розробок не вистачає. Увага здебільшого приділяється методиці викладання психології переважно у вищих навчальних закладах [33]; [87]; [110]; [129]; [214]; [294]; [298]; [486] та, як виняток, у загальноосвітніх школах [393]; [535]. У той самий час значна кількість журнальних статей та методичних розробок присвячена окремим заходам із психологічної просвіти, що ще раз доводить розуміння її значущості.

На наш погляд, як багатопланове, складне психолого-педагогічне явище психологічну просвіту необхідно розглядати на чотирьох взаємозалежних й взаємообумовлених рівнях: широкому соціальному,

широкому та вузькому педагогічному і конкретно-професійному [496]; [497]; [498]. На *широкому соціальному рівні* психологічна просвіта є оволодіння особистістю психологічним компонентом соціально-історичного досвіду в результаті дії як стихійних, так і організованих факторів. На *широкому педагогічному рівні* психологічна просвіта – це спеціально організоване формування психологічної культури особистості – як дітей, так і дорослих. На *вузькому педагогічному рівні* психологічна просвіта становить собою спеціально-організовану навчально-виховну роботу з формування психологічної культури підростаючого покоління. На *конкретно-професійному рівні* психологічна просвіта є одним із напрямків діяльності практичних психологів, зокрема – працівників психологічної служби в системі освіти.

Таким чином, психологічна просвіта становить собою складну інтегративну систему широкого соціального та організованого психолого-педагогічного впливу на особистість, результатом якого стає формування її психологічної культури.

Ця багатоплановість розуміння сутності психологічної просвіти відбивається і в особливостях змісту, мети та методики психологічної просвіти в різних вікових і соціальних групах. Очевидно, що психологічна просвіта школярів, учителів і батьків буде суттєво відрізнятися за всіма параметрами. Так само очевидно, що робота шкільного психолога з психологічної освіти вчителів-методистів має специфічні цілі і не може дублювати зміст і методи аналогічної роботи з молодими педагогами, які починають професійну діяльність.

Одним із найважливіших питань будь-якої просвіти є її зміст. У визначенні змісту психологічної просвіти необхідно виходити з прийнятого у вітчизняній науці підході, згідно з яким у змісті просвіти розрізняють чотири компоненти залежно від основних форм досвіду особистості: когнітивний досвід особистості, досвід практичної діяльності, досвід творчої діяльності, досвід відносин особистості. Виходячи з цього, В. В. Семикін [449] вважає, що в освіті в цілому і психологічній просвіті зокрема слід розрізняти такі компоненти:

1) знання про природу, суспільство, техніку, особистість, мислення і способи діяльності; засвоєння цих знань забезпечує формування у свідомості людини точної і реальної картини світу, формує навички правильного методологічного підходу до пізнавальної та практичної діяльності;

2) досвід здійснення відомих способів діяльності, що втілюються разом зі знанням в уміннях і навичках людини, яка засвоїла цей досвід;

3) досвід творчої пошукової діяльності щодо вирішення нових проблем, що виникають перед суспільством та людиною. Він вимагає самостійного застосування раніше засвоєних умінь і навичок у нових ситуаціях. Це забезпечує розвиток здібностей учнів до самопросвіти та подальшого формування культурного рівня;

4) досвід ціннісного ставлення до об'єктів або засобів діяльності людини. Це виявляється в ставленні до навколишнього світу, інших людей у поведінці учня, його практичній та інтелектуальній діяльності. За допомогою даного елемента просвіти в учня формується певна система цінностей, яка обумовлює емоційне сприйняття світу.

Усі елементи змісту психологічної просвіти взаємопов'язані і взаємозумовлені. Засвоєння цих елементів дозволить людині не тільки успішно функціонувати в суспільстві, бути гарним виконавцем, а й діяти самостійно. Не можна вважати людину вихованою, якщо, знаючи норми поведінки, вона дотримується їх байдуже. Поінформованість про світоглядну ідею, використання її для пояснення явищ дійсності – але без переконання в істинності цієї ідеї, без емоційного ставлення – ще не є частиною світогляду людини, що виступає критерієм її освіченості і вихованості.

Очевидно, що в структурі психологічної культури особистості чітко проглядаються аналогічні компоненти і відповідно до них виокремлюються й складові змісту психологічної просвіти.

Напрямки та форми психологічної просвіти. Свого часу А. С. Макаренко абсолютно справедливо зауважував, що особистість не формується «по частинах», а розвивається як складне інтегративне явище. Однак з метою більш чіткого аналізу процесів розвитку в психологічній науці вважають за доцільне використовувати певну наукову абстракцію та умовно виділяти деякі напрямки (лінії) розвитку. Так, наприклад, часто при характеристиці психічного розвитку людини в ньому виділяють лінії розвитку особистісної та пізнавальної сфер, у яких, у свою чергу, можна окремо розглядати, наприклад, розвиток самосвідомості або мислення. *Напрями психологічної просвіти* так само виділяються досить умовно і мають лише відносну самостійність. Ці напрями визначаються компонентами психологічної культури особистості: когнітивним, емотивним, конативним і, відповідно, *являють собою формування:*

- 1) системи дієвих психологічних знань;
- 2) глибоких і змістовних вищих почуттів;
- 3) поведінкових навичок у комбінації з відповідною мотивацією (звички).

Виходячи зі складності природи психологічної культури і багатоплановості факторів її формування, слід виділити два аспекти психологічної просвіти, які органічно взаємозалежні, але розрізняються за цілями:

- 1) психологічна просвіта в цілісній системі діяльності;
- 2) цілеспрямована психологічна просвіта.

Психологічна просвіта в цілісній системі діяльності є органічне включення різноманітних проблем із психологічним змістом у діяльність і спілкування всіх учасників виробничого, комунікативного

або навчально-виховного процесу. Наприклад, очевидно, що допомога завуча вчителю-початківцю в побудові конкретного уроку потребує використання окремих відомостей з педагогічної і вікової психології. Або проведення класним керівником виховної години на тему дружби і взаємодопомоги в класі несе чималий заряд соціально-психологічних відомостей. Особливе значення в плані психологічної просвіти має й особистий приклад керівника, педагога, батьків. Те, як вони здійснюють свої функції, значною мірою сприяє вдосконалюванню психологічної культури партнерів по діяльності і спілкуванню. І так далі. Про таку своєрідну психолого-просвітницьку складову будь-якої діяльності необхідно постійно пам'ятати, але спеціальних організаційних форм вона не потребує. Мета психологічної просвіти дітей і дорослих у цілісній системі діяльності досить різна. Стосовно дітей це – закладення своєрідного «фундаменту» для формування психологічної культури, а стосовно дорослих, педагогів і батьків – це доповнення, поглиблення та закріплення всіх трьох компонентів психологічної культури.

Таким чином, мета психологічної просвіти дітей та школярів у цілісній системі діяльності полягає в створенні передумов для формування психологічної культури на основі окремих уявлень, емоційних і поведінкових реакцій. Як зазначалося, спеціальні організаційні форми такої роботи не виділяються, вона здійснюється в єдиному контексті виховання. Так, наприклад, традиційні заходи, присвячені Дню захисника Батьківщини або жіночому дню повинні робити свій внесок як у формування статевої ідентичності дітей, так і в розвиток їхнього уміння будувати відносини з дорослими і з іншими дітьми. Організаторами такої роботи, звичайно, є вихователі дитячих садків, учителі в початковій школі та батьки. Однак усі вони, особливо батьки, на жаль, самі не демонструють високих показників психологічної культури і тому не готові до проведення дієвої психологічної просвіти. Звідси очевидною стає роль практичного психолога освітньої установи, яка полягає в наданні ефективної допомоги вихователям дитячих садків, учителям початкових класів і батькам у здійсненні психологічної просвіти дітей у цілісній системі виховного впливу.

Звернемося до психологічної просвіти дітей в цілісній системі діяльності на прикладі *психологічної просвіти дошкільників*. Психологічна просвіта дошкільників спеціальних організаційних форм не має і здійснюється *в цілісній системі виховної роботи*. Ця система, у свою чергу, базується на особливостях провідного виду діяльності дошкільного віку – сюжетно-рольової гри. Нагадаємо, що гра являє собою діяльність, метою якої є сам процес її виконання. Результати ж гри можуть бути найрізноманітнішими – від задоволення емоційних потреб до одержання деяких знань і вмінь. Сюжетно-рольова гра – це саме така гра, завдяки якій діти «входять» у світ людських ролей і відносин, опановують першими навичками соціальної взаємодії. Це

діяльність, у якій діти беруть на себе ролі дорослих людей і в узагальненій формі в ігрових умовах відтворюють діяльність дорослих і відносини між ними. Дитина, вибираючи і виконуючи певну роль, орієнтується на відповідний образ: мами, продавця, лікаря, водія і зразки їх дій. Сюжетно-рольова гра неможлива без досить широкого спілкування дитини як з дорослими, так і з іншими дітьми.

У процесі сюжетно-рольової гри діти поступово і невимушено вчаться взаємодіяти з іншими: висловлювати свої бажання, за необхідності як відстоювати їх, так і поступатися ними; вислуховувати й урахувати бажання інших; стримувати свої емоції; домовлятися про правила гри та виконувати прийняті правила; розподіляти обов'язки, організовувати взаємодію, взаємодопомогу та взаємоконтроль у грі; та багато чого іншого. Тому саме в умовах сюжетно-рольової гри складаються сприятливі умови для початку психологічної просвіти дітей. Дорослі (батьки, вихователі, психологи дитячих садків) повинні максимально використовувати можливості сюжетно-рольової гри дошкільників для надання дієвої допомоги дітям в оволодінні винятково важливими знаннями та вміннями. Участь батьків у сюжетно-рольових іграх дітей дошкільного віку не повинна зводитися тільки до пропозиції сюжету, допомоги в підготовці необхідної атрибутики й організації гри. Необхідна безпосередня, жива участь дорослих у таких іграх, у яких вони будуть допомагати дітям опановувати найважливішими соціально-психологічними вміннями, демонструючи зразки поведінки і стосунків між людьми та різноманітні людські якості.

Особливо плідною психологічна просвіта дошкільників буде здійснюватися в дитячому садку у зв'язку із систематичною організацією навчально-виховного процесу. Зміст дошкільної підготовки дітей подано в «Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні» [36], він поділяється на чотири сфери: «Природа», «Культура», «Люди», «Я сам». У кожній із цих сфер виділяються специфічні змістовні лінії і характеризуються результати освітньо-виховної роботи як різноманітні форми активності особистості (фізична, соціально-моральна, мовна, ціннісна, художня, творча). Особливе навантаження в психологічній просвіті дошкільників, природно, несе сфера життєдіяльності «Я сам», у якій виділяються три змістовні лінії: «Я фізичне», «Я психічне» і «Я соціальне». Психологічній просвіті дошкільників присвячені певні психолого-педагогічні розробки [10]; [67]; [89]; [358] та інші.

Таким чином, психологічна просвіта в цілісній системі виховання дошкільників закладає підвалини для подальшої *цілеспрямованої психологічної просвіти*, яка цілеспрямована на формування психологічної культури та вимагає спеціальної організації в різноманітних формах. Так, для учнів це повинні бути форми обов'язкової і додаткової навчально-виховної роботи, а з дорослими учасниками навчально-виховного процесу – лекційні, семінарські,

практичні, тренінгові та інші просвітницькі заходи.

На відміну від психологічної просвіти в цілісній системі виховної роботи, де практичний психолог є консультантом та порадином, у цілеспрямованій психологічній освіті школярів саме працівники шкільної психологічної служби стають основними особами. Метою роботи практичних психологів у цьому напрямі є формування загальної наукової психологічної культури і створення передумов для розвитку професійної наукової психологічної культури. Цілеспрямована психологічна просвіта орієнтована на підлітків і старшокласників та організується у формах обов'язкової і додаткової навчально-виховної роботи. На жаль, нині в навчальних планах загальноосвітніх шкіл відсутній навчальний предмет "психологія", а необхідність його очевидна.

У таблиці 2.3 наведено наше бачення цілісної системи психологічної просвіти школярів, яку ми розглядаємо як певний ідеал, до якого слід прагнути, але при цьому можна реалізовувати її окремими частинами.

Таблиця 2.3

Система психологічної просвіти школярів

Вік		Форми психологічної просвіти	
		основна навчальна робота	додаткова позакласна навчальна робота
Молодші школярі (1–4 класи)		психологічна просвіта в цілісній системі навчально-виховної діяльності	
Молодший підлітковий вік (5–6 кл.)		«психологізація» гуманітарних навчальних предметів	бесіди, тематичні класні години
Старший підлітковий вік (7–8 кл.)		+ «психологізація» природничих навчальних предметів	тематичні вечори, диспути
Старшокласники (9–12 кл.)	масові класи	+ вивчення загальноосвітньої психологічної дисципліни	+ психологічний гурток
	профільні класи	+ вивчення спеціалізованих психологічних дисциплін	+ факультатив, спецкурс

У цій схемі представлені форми психологічної просвіти стосовно різних вікових груп і особливостей навчання. Знак «+» позначає тут, що певна форма психологічної просвіти додається до тих, які представлені на попередньому віковому щаблі та стає при цьому провідною. Прокоментуємо коротко основні елементи цієї системи, а більш докладний їхній розгляд буде презентовано нижче.

Під «психологізацією» обов'язкових гуманітарних та природничих навчальних предметів ми розуміємо максимальне використання можливостей міжпредметних зв'язків психологічної просвіти з

навчальним змістом цих предметів. Природно, практичні психологи загальноосвітніх шкіл будуть безпосередньо реалізовувати цей елемент системи цілеспрямованої психологічної просвіти школярів тільки тоді, якщо вони є одночасно і учителями певних предметів. В іншому випадку практичний психолог через різноманітні форми взаємодії із вчителями-предметниками орієнтує їх на розв'язання завдань «психологізації» відповідних навчальних дисциплін і надає наукову та методичну допомогу в її реалізації.

Бесіди та тематичні класні години повинні скласти природне продовження «психологізації» гуманітарних навчальних предметів. Це можуть бути, наприклад, заходи, присвячені родині і її історії, жіночому дню, Дню захисника Батьківщини, Дню вчителя і т.д. Основна особливість цих форм психологічної просвіти – їх моральна орієнтація та висока емоційна насиченість.

Тематичні вечори й диспути, на відміну від попередніх форм психологічної просвіти, потребують більшої активності учнів унаслідок проблемної побудови навчально-виховного процесу. Наприклад, це може бути вечір «Як серцю виразити себе?» або диспут «Що є краса, і чому її обожають люди?».

Вивчення загальноосвітньої психологічної дисципліни потребує введення в інваріантну частину навчальних планів відповідних класів окремого навчального предмета «Психологія», побудованого на основі інтеграції основних понять зі сфери загальної та соціальної психології. З урахуванням того, що введення такої навчальної дисципліни передбачається нами в старших класах, її основне завдання пов'язане з проблемою життєвого самовизначення в юнацькому віці.

Психологічний гурток спрямований на доповнення та поглиблення психологічної просвіти, що здійснюється в межах вивчення загальноосвітньої психологічної дисципліни. Для забезпечення високої ефективності занять психологічного кружка доцільно виділяти для гурткової роботи конкретну тему. Це можуть бути, наприклад, теми «Розвиток особистості людини» або «Психологія в сучасному світі».

Вивчення спеціалізованих психологічних дисциплін доцільно організовувати в профільних класах, у яких вчать школярі, що вже зробили свій первинний професійний вибір. Тому тут повинні бути представлені конкретні напрями сучасної психологічної науки, безпосередньо пов'язані з профілізацією класу. Наприклад, це можуть бути «Психологія мистецтва» у класах художньо-естетичного профілю або «Психологія спорту» у класах зі спортивним профілем.

Факультативи і спецкурси, як правило, пов'язані з основним навчальним предметом, поглиблюючи та розширюючи його. Наприклад, стосовно наведених вище спеціалізованих психологічних дисциплін це може бути факультатив «Психологія сприйняття кольору і форми» або спецкурс «Саморегуляція в умовах спортивних змагань».

Що ж визначає ефективність психологічної просвіти? Відповідаючи на це запитання в найбільш загальному вигляді, можна стверджувати, що це – максимальне врахування психологічних закономірностей формування особистості. Виходячи із цього, вирішальною умовою ефективності психологічної просвіти кожної конкретної категорії слухачів (вихованців) слід визнати її органічний зв'язок з діяльністю особистості і, у першу чергу, із провідним видом діяльності. Нагадаємо, що провідним у психології називають той вид діяльності, який на кожному віковому етапі визначає виникнення центральних новоутворень свідомості [54]; [98]; [261]; [277]; [442]. Як приклад можна назвати сюжетно-рольову гру дошкільників або трудову діяльність педагога-початківця в стадії адаптації. Важливою умовою ефективності психологічної просвіти є індивідуальні особливості особистості тих, на кого вона спрямована. Зрозуміло, що психологічна просвіта, наприклад, учнів з різним рівнем шкільної тривожності або з різною системою навчальної мотивації повинна бути диференційованою, або так само по-різному необхідно будувати психологічну просвіту школярів із зовнішнім і внутрішнім локусом контролю. Звернемося докладніше до основних особливостей психологічної просвіти школярів від початкових до випускних класів.

У цілому більшість педагогів та методистів [10]; [20]; [54]; [66]; [87]; [114]; [188]; [351]; [358]; [414]; [496] та інші зазначають істотне значення і достатні можливості психологічної просвіти молодших школярів, яку пов'язують у першу чергу з можливостями навчальних предметів. Основний потенціал психологічної просвіти тут зосереджений у предметах освітньої галузі «Суспільствознавство» і в деяких елементах освітніх галузей «Природознавство», «Мови і літератури» та «Здоров'я і фізична культура». Звернемося в цьому зв'язку до змісту державних стандартів початкової освіти [138]. У них стверджується, що метою освітньої галузі «Суспільствознавство» є особистісний розвиток учня, формування його соціальної і громадянської компетентності шляхом засвоєння різних видів соціального досвіду, що складається із загальнолюдських, загальнокультурних та національних цінностей, соціальних норм, громадянської активності, прийнятої в суспільстві поведінки, толерантного ставлення до відмінностей культур, традицій і різних думок.

Для досягнення зазначеної мети передбачається виконання таких завдань:

- виховання гуманної, соціально активної особистості, яка усвідомлює свою належність до етносоціального та соціально-культурного середовища, здатна розуміти значення життя як найвищої цінності;
- оволодіння способами діяльності та моделями поведінки, які відповідають загальноприйнятим нормам моралі та права;
- розвиток навичок взаємодії в сім'ї, колективі, суспільстві шляхом активного спілкування із соціальним оточенням, накопичення досвіду комунікативної діяльності, дотримання правил толерантної

поведінки, співпереживання і солідарності з іншими людьми в різноманітних життєвих ситуаціях;

- формування основ споживчої культури, вміння самостійно приймати рішення щодо власної поведінки.

Відповідно до базового навчального плану початкової [138] освіти галузь «Суспільствознавство» представлена у 3 та 4 класах (по одній годині навчального часу на тиждень в інваріантній частині). Змістове наповнення цієї галузі, згідно із затвердженими МОН України навчальними програмами, забезпечується програмою навчального предмета «Я у світі», метою якого є «особистісний розвиток учня, формування його соціальної і життєвої компетентностей на основі поетапного засвоєння соціального досвіду, який охоплює загальнолюдські, загальнокультурні і національні цінності, соціальні норми, громадянську активність, практику прийнятої в суспільстві поведінки, толерантного ставлення до відмінностей культур, традицій, різних точок зору» [347, с. 1]. Предмет «Я у світі» за навчальним планом реалізується в 3–4 класах і охоплює такі теми: «Людина»; «Людина серед людей»; «Людина в суспільстві»; «Людина у світі», що сприяє поетапному усвідомленню учнями єдності компонентів «Я – сім'я – школа – рідний край – Україна – світ» [347].

Аналіз тем навчального предмета «Я у світі» показує певну представленість тут психологічної інформації. Вимоги державних стандартів та діючих навчальних програм реалізуються і в змісті відповідних навчальних посібників. Так, у підручнику «Я і Україна» Н. М. Бібік і Н. С. Коваль для 1-4 класів представлений матеріал про самосвідомість і Я-образ, особливості пізнавальних процесів і навчальної діяльності, роль учня, діяльність й творчість, сімейні відносини і спілкування з друзями, особливості спілкування. Аналогічний зміст представлений і в «Довкіллі» В. Р. Ільченко й в «Екології і розвитку» Л. В. Тарасова.

Однак, і в інших лініях освітніх галузей початкової школи тією чи іншою мірою подана інформація, що дозволяє вирішувати завдання психологічної просвіти молодших школярів. Так, наприклад, в освітній галузі «Здоров'я та фізична культура» [138] передбачається такий зміст освіти, як «Психічна та духовна складові здоров'я», державні вимоги до якого полягають у тому, що учні повинні: «називати види емоцій, індивідуальні особливості характеру, пам'яті, знати про вплив емоцій, настроїв, почуттів, рис характеру на власне здоров'я та здоров'я інших, вплив творчості і народних традицій на здоров'я, розпізнавати основні емоції у себе, в інших людей, словесно їх пояснювати, встановлювати взаємозв'язок між емоціями та станом здоров'я, контролювати власні емоції, розуміти та оцінювати у життєвих ситуаціях емоції та почуття як умови, що сприяють збереженню життя і зміцненню здоров'я, застосовувати поради щодо

здійснення контролю за емоціями, формування рис характеру».

Освітня галузь «Мови і літератури» в плані психологічної просвіти дозволяє збагачувати уявлення школярів про прояви особистості людини і міжособистісних відносин. Як приклад наведемо елементи державних стандартів, що стосуються навчального предмета «Літературне читання» [347]. Тут з 2 по 4-й класи виокремлюється така лінія вивчення літературних творів, як «Літературознавча пропедевтика», у якій на тлі ознайомлення з основними параметрами літературознавчого аналізу твору вводяться окремі психологічні уявлення та планується вироблення певних умінь для оперування ними. На думку багатьох методистів, значні можливості психологічної просвіти мають інтеграційні форми навчання основним навчальним предметам у початкових класах [188]; [189], психологічні тренінги та ігри для молодших школярів [67]; [89]; [358]; [414]; [512] та інші. Не виключається і викладання психології як окремого навчального (факультативного) предмета, навіть створені перші підручники з психології для початкових класів [410]. В експериментальній освітній технології «Екологія і розвиток» так само напрацьовано певне методичне забезпечення [496]; [498] та інші і навчальний матеріал [492]; [493]; [494]; [501] для здійснення психологічної просвіти молодших школярів.

Значний потенціал психологічної просвіти має й система виховної роботи в початковій школі. Це і різноманітні тематичні класні години, й екскурсії, зустрічі з цікавими людьми, традиційні заходи, присвячені, наприклад, Дню вчителя, Жіночому дню, Дню захисника Вітчизни. Ще раз нагадуємо, що спеціальні форми психологічної просвіти в початковій школі не проводяться, але в традиційні форми виховної роботи з молодшими школярами необхідно включати зміст і методичні прийоми, спрямовані на психологічну просвіту учнів.

Підлітковий вік вважають чи не найбільш відповідальним і важким віком у житті людини, що пов'язано з переходом від дитинства до дорослості [98]; [183]; [277]; [289]; [442] та інші. Основна *особливість соціальної ситуації розвитку* в підлітковому віці полягає в певній її *подвійності*, пов'язаній з одночасною наявністю ознак дитинства, що минає, і дорослості, у яку починається входження. Поява ознак позиції дорослого в соціальній ситуації розвитку і зміна провідного виду діяльності зумовлює виникнення найважливішого *новоутворення свідомості віку* – «*почуття дорослості*». Відома «кризовість», «критичність» підліткового віку пов'язана з виникненням і наростанням суперечностей між «почуттям дорослості» у свідомості підлітка і подвійною соціальною ситуацією його розвитку. Підліткова криза часом може бути досить гострою, якщо дорослі не зважають на вікові особливості підлітка і не враховують їх прагнення швидше зайняти своє місце у світі дорослих. Проте слід зауважити, що «важкість» підліткового віку стосується не тільки дорослих, яким дійсно складно налагоджувати

оптимальні стосунки з дітьми, що дорослішають. Важко і самим підліткам, які переживають у цей період найпотужніші різноспрямовані, але органічно взаємопов'язані процеси *соціалізації* та *індивідуалізації*. Для того щоб успішно увійти у світ дорослих, причому увійти на рівних, у ролі дорослого (соціалізація), треба якомога швидше і повніше усвідомити й оцінити самого себе (індивідуалізація). Саме ці дві тенденції і визначають, на наш погляд, основні завдання психологічної просвіти підлітків. Як бачимо, психологічні особливості підліткового віку безпосередньо пов'язані із завданнями психологічної просвіти підлітків, до яких насамперед слід віднести необхідність всебічного посилення роботи з:

- розвитку і збагачення рефлексивності, зокрема збагачення й диференціації Я-образу та формування адекватної самооцінки;
- збагачення системи життєвих цінностей, включення і затвердження в ній значущості та цінності людської особистості;
- формування доброзичливості, стриманості, толерантності у відносинах з однолітками і з дорослими;
- формування об'єктивного «образу власного тіла» і зниження рівня тривожності у зв'язку з ним;
- розвиток комунікативних умінь, особливо у сфері інтерактивної й перцептивної складової спілкування;
- формування позитивних стратегій поведінки в конфліктних ситуаціях.

Вирішення цих завдань вимагає введення в навчальний план загальноосвітньої школи відповідного навчального предмета й активного проведення психологічної просвіти в різноманітних формах позакласної навчально-виховної роботи.

Основні особливості *соціальної ситуації розвитку* юнацтва полягають у тому, що це *перший період епохи дорослості* [98]; [183]; [277]; [289]; [442] та інші, а тому винятково складний та відповідальний. Більшість вітчизняних психологів вважають, що найважливішою проблемою, суттю соціальної ситуації розвитку в юнацькому віці є необхідність оптимального життєвого (особистісного і професійного) самовизначення. Недарма І.І. Божович дуже влучно назвала юнацтво «людьми, що націлені в майбутнє», які і самих себе, і все, що відбувається навколо, усвідомлюють, осмислюють та оцінюють з погляду перспектив подальшого самостійного життя. Така спрямованість особистості в майбутнє висуває на перший план проблему самопізнання, тому І. С. Кон характеризує юність як період «відкриття Я», усвідомлення свого внутрішнього світу, своїх психологічних якостей і можливостей. Узагальнюючи ці підходи, можна з достатньою впевненістю стверджувати, що для юнацького віку *центральною новоутворенням свідомості є психологічна готовність до адекватного життєвого самовизначення, основу якого становить сформований світогляд*. Така готовність являє собою складну інтегративну властивість особистості, одним із вирішальних чинників та складових якої є

психологічна культура як сукупність когнітивного, емоційного та мотиваційного компонентів.

Таким чином, основні завдання, що виникають у сфері психологічної просвіти юнацтва, очевидні:

- зміцнення і збагачення адекватного, диференційованого Я-образу;
- удосконалення системи життєвих ціннісних орієнтацій;
- удосконалення комунікативних умінь;
- збагачення емоційної сфери та забезпечення її взаємодії з вольовими якостями особистості;
- профінформаційна робота, що висвітлює психологічні вимоги до фахівця.

Ці завдання, природно, мають конкретизуватися і уточнюватися практичними психологами в системі психологічної просвіти залежно від контингенту учнів і головних для них проблем.

На сьогодні відома певна кількість різноманітних популярних [88]; [233]; [249] і навчально-методичних [10]; [20]; [63]; [107]; [143]; [151]; [162]; [341]; [393]; [504] видань, спрямованих на вирішення завдань психологічної просвіти підлітків та старшокласників. Проте систематизоване викладання психології як навчального предмета в інваріантній частині навчального плану загальноосвітньої школи, на превеликий жаль, і по сьогодні не передбачено [137]; [347]; [401]. Але з 2010–2011 навчального року в загальноосвітніх школах України відбулося перше зрушення в напрямі активізації психологічної просвіти старшокласників. У навчальні плани старших класів гуманітарного профілю введено навчальний предмет «Психологія», кількістю одна година на тиждень [401]. Під керівництвом С. Д. Максименка, доктора психологічних наук, професора, академіка НАПН України, директора Інституту психології ім. Г. С. Костюка розроблена програма [347] та методичні рекомендації [304] до неї. Також оголошено проведення предметної олімпіади для школярів з педагогіки та психології (Лист МОНмолодьспорту України від 22.12.2011 № 1.4/18-4108 «Про проведення III етапу Всеукраїнської учнівської олімпіади з педагогіки та психології») [402]. Проте ми вважаємо, що це лише перші кроки, які потребують подальшого розширення змістового наповнення з орієнтацією на інші ланки та напрями навчання.

Психологічна просвіта в системі роботи психологічної служби.

Загальновизнано, що робота практичних психологів в освіті здійснюється в кількох досить самостійних, але по суті взаємозалежних напрямках: психодіагностика, психопрофілактика, психокорекція, психологічне консультування і психологічна просвіта [151]; [215]; [361]; [372]; [397]; [399]; [401]; [552]. Останнє більшістю дослідників визначається як залучення педагогічного колективу, учнів і батьків до психологічних знань. Однак достатньої уваги розгляду змісту і методів психологічної просвіти різних категорій слухачів, на жаль, не приділяється. Можливо, це

пов'язане з тим, що багато авторів розглядає психологічну просвіту як елемент інших напрямів роботи практичного психолога, наприклад, психологічного консультування (М. Р. Бітянова) або психопрофілактики (Л. Ф. Чупров). А І. В. Дубровіна [397] певною мірою розрізняє поняття «психологічна просвіта», відносячи його переважно до дорослих, і «викладання психології в середній школі», яке звернене до дітей.

На наш погляд, *психологічну просвіту* необхідно розглядати як *самостійний напрям роботи практичного психолога в освіті, орієнтований на всіх учасників навчально-виховного процесу, що має своєю метою формування їхньої високої психологічної культури* [496]; [497]; [498]; [499]. Тому психологічна просвіта має свій самостійний зміст, методи і форми організації, що відбивають, звичайно, специфіку аудиторії, на яку вони спрямовані. У той самий час психологічна просвіта органічно пов'язана з іншими напрямками роботи практичних психологів в освіті, і можна говорити про її психодіагностичну основу, а також про психопрофілактичний, консультаційний і корекційний ефекти. Дійсно, результати проведених психодіагностичних процедур можуть досить чітко показати невідкладні завдання просвітницької роботи, а проведена робота із психологічної просвіти зробить свій цінний внесок у розв'язання завдань психокорекції і психопрофілактики, забезпечить кращий ефект психологічного консультування. Однак такий взаємозбагачувальний зв'язок не виникне сам по собі, для його забезпечення необхідно оптимально вирішувати питання про визначення завдань, вибору змісту і засобів психологічної просвіти.

Як зазначалося вище, психологічна просвіта може розглядатися у вузькому, конкретно-професійному розумінні як один із напрямів роботи практичних психологів в освіті. У цьому плані психологічна просвіта, з одного боку, безперечно, досить самостійна за змістом і формам, а з другого – органічно пов'язана з іншими напрямками діяльності практичних психологів: психодіагностикою, психокорекцією, психологічною профілактикою й психологічним консультуванням. Як окремий напрямок діяльності практичного психолога в освіті, психологічна просвіта здійснюється в таких *основних видах*:

- викладання психологічних дисциплін – полягає в проведенні занять із загальноосвітніх та спеціалізованих психологічних дисциплін, а також психологічного кружка, факультативів і спецкурсів;
- консультативна допомога в проведенні позакласних заходів із психологічною тематикою – передбачає допомогу вчителям-предметникам та класним керівникам в організації і проведенні бесід, тематичних класних годин і вечорів, проблемних диспутів;
- участь у роботі методичних об'єднань учителів – являє собою надання наукової і методичної допомоги вчителям у розробці ними конкретних методичних проблем, зокрема: у визначенні їх наукових психологічних основ, у плануванні та проведенні формувального експерименту, у

моніторингу його результативності;

- психологічна просвіта батьків – полягає, по-перше, у власній участі практичного психолога в класних годинах, у проведенні лекторію психологічних знань для батьків або тренінгу-семінару з конкретних проблем відносин дітей і батьків; а, по-друге, передбачає консультаційну допомогу вчителям і особливо класним керівникам у різноманітних формах взаємодії з батьками.
- самоосвітня діяльність – потребує постійної роботи практичного психолога над підвищенням рівня власної психологічної культури, поглибленням професійних знань і вдосконалюванням професійних навичок.

Психологічна просвіта у зв'язку з іншими видами роботи практичного психолога полягає в органічному включенні елементів психологічної просвіти в усі інші напрями роботи практичних психологів в освіті. Так, наприклад, проведення консультаційної роботи з профорієнтації старшокласників обов'язково передбачає звертання до явищ, що вимагають наявності в клієнта певних психологічних уявлень (здібності, тип темпераменту, вольові якості, особливості сприйняття тощо). А психокорекційна робота вимагає наявності в клієнта достатнього розвитку рефлексивних та комунікативних умінь.

Таким чином, психологічна просвіта повинна займати значне місце в системі діяльності психологічної служби навчального закладу та передбачати комплекс різноманітних навчально-виховних заходів, спрямованих на формування високої психологічної культури всіх учасників навчально-виховного процесу та самих практичних психологів. Однак крім загальнопросвітницької роботи, на сьогодні очевидно є необхідність введення в інваріантну частину навчального плану загальноосвітніх шкіл окремої навчальної дисципліни «Психологія». Це пояснюється тим, що викладання психології в загальноосвітній школі спрямоване на вирішення найважливіших психолого-педагогічних завдань, які забезпечують становлення особистості дитини: формування в школярів загальних уявлень про психологію як науку; надання дітям допомоги у відкритті внутрішнього світу людини; пробудження інтересу дитини до інших людей і до самої себе; розвиток інтелектуальної сфери (загальних і спеціальних здібностей, пізнавальної спрямованості тощо); розвиток самосвідомості (почуття власної гідності, адекватної самооцінки); розкриття сутності особистісної спрямованості (потреби, бажання, цілі, смисли, ідеали, ціннісні орієнтації); розвиток комунікативних умінь; розвиток емоційної сфери (почуттів, переживань, настроїв і т.д.); розуміння почуттів, настроїв, переживань інших людей. Головне завдання викладання психології в середній школі полягає в тому, щоб цілеспрямовано формувати внутрішні ресурси дитині, сприяти її психологічній стабільності і, як наслідок, допомогти стати самодостатньою, творчою, більш соціально адаптованою, більш захищеною особистістю.